

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ЗДОБУТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», 6 квітня 2023 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5116>

ПОМЕТУН

Олена Іванівна

*доктор педагогічних наук,
професор, член-кореспондент
НАПН України, головний
науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна*

Анотація. У доповіді розкрито сутність поняття «національна і громадянська ідентифікація» з точки зору педагогіки і психології, обґрунтовано важливість її формування у молоді. Визначено важливу роль і значний потенціал історичної і громадянської освіти у формуванні національної ідентичності учнів і учениць закладів середньої освіти. Реалізація цього потенціалу потребує змін у змісті шкільної історичної і громадянської освіти, зокрема видалення з програм і підручників наративів, що містять російські маніпуляції історією України, посилення ролі національного переможного міфу, акцентування на фактах щодо європейської інтеграції України і важливості цих процесів. Методика навчання історії і громадянської освіти, що сприяє формуванню української національної ідентичності, має базуватися на активному навчанні.

Свідомо національна ідентичність формується, якщо історичні знання є результатом самостійної роботи учнів з джерелами у процесі дослідження, наприклад, локальної чи усної історії або проєктної роботи. Така діяльність на відповідному історичному чи громадянськознавчому змісті дає змогу індивіду зробити власний вибір щодо приналежності до соціальної групи. Відповідні вказівки й рекомендації для вчителів мають містити як підручники з історії, так і навчальні та методичні посібники для різних класів.

Ключові слова: українська національна ідентичність; формування; середня освіта; громадянська й історична освітня галузь.

Формування ідентичності як складного особистісного утворення відбувається протягом життя і під впливом різних чинників (Петровська, 2017). Проте очевидно й те, що значний вплив на ці процеси здійснює освіта, насамперед історична і громадянська. Недарма ще в 2014 р. серед перших заходів окупаційної влади на Донбасі було урочисте спалення українських підручників з історії та літератури і перехід до російських навчальних програм. Те саме ми побачили і під час короткого перебування російських загарбників на нещодавно звільнених територіях України, куди навіть спеціально завозили вчителів і підручники з РФ. Звернемо увагу й на те, що людей, які спілкуються в Україні та інших країнах російською мовою, і відповідно, на думку росіян, не мають національної ідентифікації, російські державні чиновники та їхні агенти в Україні оголошують «русскоязычным населением». Не народом, зважмо, а лише «населенням», тобто біологічною масою без культури, традицій, власної мови.

Саме тому проблема формування національної ідентичності громадян в умовах війни досягла максимальної гостроти. Її розв'язання задля збереження цілісності держави неможливе без швидких і ефективних кроків у цьому напрямі в різних сферах, насамперед в освіті, що засвідчує і прийняття у січні 2023 р. Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Закон України, 2023).

Це вкрай актуальне та інноваційне завдання, яке постає перед науковцями і педагогами, вимагає проектування і запровадження відповідної системи освітніх впливів, ґрунтовного аналізу сучасної теорії і практики діяльності системи освіти для виявлення потенціалу галузей освіти на її різних рівнях у розвитку української національної й громадянської ідентичності здобувачів освіти.

У цьому виступі маємо на меті зауважити на потенціалі галузі громадянської та історичної освіти у формуванні української національної ідентичності учнів закладів середньої освіти й окреслити методичні шляхи його реалізації.

Розглянемо роль освіти у формуванні національної ідентичності детальніше. Цей процес починається з раннього дитинства: з відчуття власної оселі, українських родинних традицій, національних свят, у яких дитина бере участь, і проявляється як загальне відчуття власної належності до чогось більшого, ніж родина чи місто, село, де мешкає. Це так звана підсвідома національна ідентичність, вихідні основи почуття ідентичності, початковий етап для її подальшого розвитку (Іваненко, 2020). У цьому велика роль належить як родині, так і зовнішнім маркерам українства, які мають оточувати дитину: національним символам, мові, кольорам, одягу, пам'яткам історії нації, кровним зв'язкам, культурі, музиці тощо. Це відчуття «нації як згуртованого цілого, представленого відмінними від інших народів традиціями, культурою та мовою», що асоціюється з патріотизмом, вірністю та відданістю своїй країні (Oxford Dictionaries, 2019).

Проте, коли дитина дорослішає, то вона має зробити для себе нові усвідомлені особисті вибори, зокрема щодо ідентичності, усвідомити себе як представника української політичної нації, громадянина демократичної правової держави, з якими він чи вона пов'язані і спільною соціальною пам'яттю, і системою цінностей та смислів. Саме на розвиток свідомої власної ідентичності, переконаності у власній спільності з іншими

представниками нації та держави й у необхідності захищати цю спільність, трудитися заради неї, і працює система освіти, зокрема її історична й громадянська галузь.

Рік повномасштабної агресії продемонстрував, наскільки важливою є історія як шкільний предмет і як підґрунтя історичної культури всього суспільства, адже саме трактування історії України стало важливим складником інформаційної війни, розгорнутої Російською Федерацією. За цих умов стала очевидною необхідність оновлення змісту і методики навчання історії. Водночас визначились і проблеми такого оновлення, над якими потрібно працювати прямо зараз.

Почнемо з того, що війна обумовила потребу в перегляді змісту історичної освіти з метою видалення російських наративів. Ця робота досить планомірно проводиться всі роки незалежності, але лише сьогодні маємо остаточно видалити з програми деякі ілюзорні уявлення, що зберігались як залишки історії «братнього народу» і на решті зацентрувати на тому, що Росія протягом всієї своєї історії проводила щодо України політику культурного і мовного знищення, деідентифікації. Тому власне у тих явищах, які сьогодні називаємо «руській мір» і «рашизм», для української історії немає нічого нового. Саме це необхідно переконливо донести до учнів/учениць всупереч російським пропагандистським впливам.

Важливою є розстановка нових акцентів у змісті, наприклад, нове усвідомлення, а, отже, повноцінне висвітлення ролі Революції гідності в новітній історії України (чого не було напередодні війни), посилення в курсах історії й громадянської освіти уваги до ЄС та НАТО як інституцій, вступу до яких прагне наша держава; поява на сторінках історії нових героїв сьогоднішніх подій та ін. Ці зміни вже частково внесено до програм з історії у 2022 р. Наприклад, в оновлених програмах запропоновано погляд на СРСР як на державу імперського типу. Також програми орієнтують на вивчення не тільки інструментів насильства, якого в XX столітті зазнавали українці, а й опору йому. Суттєві зміни пропонуються в частині найновішої історії, насамперед подій, пов'язаних зі збройною агресією Російської Федерації проти України із поясненням понять «руській мір», «рашизм», «політика російщення», «колабораціонізм» (Малієнко, Гурська, 2022). Однак тепер все це має з'явитись у підручниках і свідомості вчителів та учнів/учениць.

Зазначимо також, що запропоноване оновлення програм не торкнулося методології викла-

ду історичного знання. Наприклад, важливим аспектом розбудови історичного змісту залишається розвиток національної ідеології консолідації — власного бачення етнічної історії, власного героїчного минулого України. У зв'язку з тим важливим є співвідношення національного міфу і розвитку толерантності. Бо треба розуміти, що національна історія часто породжує не лише національні почуття, а й протиставлення «ми» і «вони», причому не лише назовні, а й усередині країни, тоді як спасіння України в єднанні. Тут існує і небезпека звеличення власної нації на противагу іншим, що, звісно, не принесе гарних результатів у міжнародних стосунках.

Нарешті, зазначимо вплив на формування ідентичності засобами історичного знання інформаційного простору, в якому, з одного боку, розповсюджуються ворожі фальсифікації, а з іншого — примітивізація і викривлення історії типу «Вся історія України за 10 хвилин».

Все це вимагає ще і ще працювати над удосконаленням змісту шкільної історичної й громадянської освіти. Проте зрозуміло, що обмежитися лише змінами у змісті курсів не є можливим. Такі зміни не знижують важливості забезпечення формування в учнів емоційно-ціннісного складника ідентичності: почуття гордості та причетності до героїчних минулих і сучасних подій й усвідомлення історичної відповідальності за події в суспільстві і державі, поваги до національних символів та святинь культурно-історичних цінностей суспільства й держави, гордості за приналежність до свого народу. Все це потребує методичного опрацювання і відповідних рекомендацій для вчителів, так само як і забезпечення розвитку операційно-діяльнісного складника ідентичності учнів.

Повноцінна ідентичність формується і зміцнюється в особистості свідомо і пов'язана з її переконаннями, ціннісними орієнтаціями. Людина висловлює її як особисту позицію і підтримує своїми діями, тому діяльнісний компонент обов'язково має бути сформований у навчанні, хоча би на рівні мови, мовлення і поведінки учня. Це динамічне утворення, що його конструює особистість у ході порівняння з іншими, перегляду цінностей, наповнюваності смислами, пошуку свого місця в соціальному середовищі. Свідома ідентичність, свідомо громадянська позиція народжуються лише, коли у навчанні дитина має можливість вільного висловлювання, захисту власної позиції і переконань, безпосередньої участі у житті громади, держави. Рекомендації для вчите-

лів щодо організації такої діяльності учнів мають містити як підручники з історії, так і навчальні та методичні посібники для різних класів.

Водночас в умовах багатопредметності, безпрецедентного скорочення навчальних годин на вивчення історії та інших предметів галузі і перевантаження учнів все це неможливо в рамках одного предмета. Вихід полягає тільки в інтеграції, і не лише внутрішньогалузевій, але й міжгалузевій, що відповідно вимагає подолання предметного і галузевого шовінізму.

На нашу думку, це далеко не повний перелік проблем, які має вирішувати історична освіта в школі на шляху до виконання завдань щодо ідентичності учнів і над розв'язанням яких мають працювати сьогодні і вчені, і педагоги-практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Петровська, І.Р. (2017). Громадянська ідентичність: Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного аналізу. *Психологія і Особистість*, 1(11), 53-63. <http://doi.org/10.5281/zenodo.260176>
- Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20/conv>
- Іваненко, Б. (2020). Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти. *Вісник Львівського університету: Серія психологічні науки*, (7), 53-61. <https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.8>
- Oxford Dictionaries. (2019). Definition of National Identity in English. In *Oxford Dictionary*. Retrieved May 11, 2023, from bit.ly/42pKBgv
- Малієнко, Ю., & Гурська, О. (2023). Оновлені програми з історії України 2022: наративи, концепти, перспективи підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*, (29), 125-136. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-125-136>

CURRENT ISSUES OF FORMING THE STUDENTS' NATIONAL IDENTITY IN TEACHING HISTORY AND CIVIC EDUCATION

Scientific report at the methodological seminar of NAES of Ukraine «National and patriotic education of children and youth under martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks», April 6, 2023

Olena Pometun

DSc in Pedagogy, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Social Science Education, Institute of Higher Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The report reveals the essence of the concept of "national and civic identification" from the point of view of pedagogy and psychology, and substantiates the importance of its formation in young people. The important role and significant potential of history and civic education in shaping the national identity of male and female students of secondary education institutions are determined. The realization of this potential requires changes in the content of school history and civic education, in particular, the removal of narratives containing Russian manipulations of the history of Ukraine from programs and textbooks, strengthening the role of the national victory myth, emphasizing the facts about Ukraine's European integration and the importance of these processes. Methods of teaching history and civic education that contribute to the formation of Ukrainian national identity should be based on active learning.*

A conscious national identity is formed when historical knowledge is the result of students' work with sources in the course of research, such as local or oral history or project work. Such activity with relevant historical or civics content allows an individual to make their own choice about belonging to a social group. Relevant guidelines and recommendations for teachers should be included in both history textbooks and teaching and methodical manuals for different classes.

Keywords: *Ukrainian national identity; formation; secondary education; history and civic teaching.*

Дата публікації: 8 травня 2023 р.